GÖTEBORGS UNIVERSITET

Representation av religion i religionskunskap nivå 1

Hur och med vad representeras religioner i läromedel?

Malin Ewerman
Ämneslärarprogrammet med inriktning mot gymnasiet

Uppsats/Examensarbete: 15 hp
Kurs: LGRE2A
Nivå: Avancerad nivå
Termin/år: VT2025
Handledare: Wilhelm Kardemark
Examinator: Simone Kotva

Nyckelord: Läromedel, religionskunskap 1, representation, Gy25

Abstract

The purpose of this research was to analyze how religion were represented in Swedish RE textbooks with regards to revised textbooks being released due to the new curriculum Gy25. The content of the textbooks were analyzed with the help of the interpretive approach, specifically the levels of representation, the seven dimensions of lived religion and the spatial categories ”*here, there and anywhere*”. The most important findings were that textbooks revised for Gy25 were severely lacking in representations of different levels. Some dimensions of lived religion were more prevelant than others and it differed which were more prevelant than others depending on the specific religion. The content often lacked a connection to a spatial dimension and in the cases it did have one, the spatial category *there* dominated. The conclusion was that there is more to be desired by RE textbooks.

Förord

Stort tack till Bostadsbolaget i Landala för att jag har fått sitta och ta upp ett helt kontorsrum själv under den här skrivprocessen. Att jag har kunnat dela yta och rast med er har hjälpt mig något enormt med känslan av isolation som jag annars ofta känt under längre skrivprocesser.
Ett ännu större tack till min blivande man Oscar som har stöttat, peppat och transporterat mig fram och tillbaka på ett såväl fysiskt som mentalt plan under den här perioden.

Innehållsförteckning

1 Inledning 2

1.1 Syfte och frågeställningar 2

1.2 Teoretiska utgångspunkter 3

1.2.1 Representation 3

1.2.2 Sju dimensioner av levd religion 4

1.2.3 Religion i tid och rum 6

1.3 Metod & Material 7

1.3.1 Läromedel 7

1.3.2 Analysmetod 8

1.4 Tidigare forskning 9

1.4.1 Representation av religion i läromedel 10

1.4.2 Representation av religion i klassrummet 11

2 Analys 13

2.1 Judendom 14

2.1.1 Materialitet 14

2.1.2 Kroppslighet 15

2.1.3 Religiösa praktiker 15

2.1.4 Relationer 16

2.1.5 Makt 17

2.1.6 Berättelser 17

2.1.7 Tid och rum 18

2.2 Hinduism 21

2.2.1 Materialitet 21

2.2.2 Kroppslighet 22

2.2.3 Religiösa praktiker 23

2.2.4 Relationer 24

2.2.5 Makt 25

2.2.6 Berättelser 26

2.2.7 Tid och rum 28

3 Diskussion och slutsats 31

4 Referenslista 35

1 Inledning

Undersökningar av läromedel har varit och är fortfarande ett väl utforskat område som ofta har benat ut diverse olika brister i framställningar av religion. En del har lyft problematiken i att religionerna har representerats olikvärdigt (Thomas & Rolin, 2018). Andra har fokuserat på hur enskilda religioner har representerats essentialistiskt (Otterbeck, 2004) eller där vissa riktningar har målats upp som normen trots en rik mångfald i uttryck (Liljestrand m. fl., 2024). I själva undervisningen har både Kittelman Flensner (2015) och Holmqvist Lidh (2016) funnit att religion representerades som något förgånget och främmande, även för de elever som ansåg sig själva som en del av den religiösa tradition som det undervisades om. Dessa undersökningar bland många fler har riktat kritik mot hur religion har representerats i läromedel och i förlängningen även undervisningen. I den kritiken har det funnits lösningar och förslag på vad framtida läromedelsförlag bör göra annorlunda i utformningen av läromedel.

Från och med första juli 2025 kommer den nya läroplanen Gy25 träda i kraft. Det har inneburit att läromedelsförlag reviderat eller skapat helt nya läromedel för den kommande ämnesplanen i religionskunskap. I ett land som Sverige där 60% av religionskunskapslärare på gymnasienivå har uppgett att de ’ofta’ eller ’alltid’ använder läroböcker i sin undervisning (Broberg, 2020, s. 49) har det blivit högst aktuellt att undersöka hur den nya ämnesplanen speglas i de nya läroböckerna. Den här undersökningen har undersökt hur religion har representerats i två reviderade läromedel för Gy25 för att se om de har utformats på ett sätt som inte skulle möta samma kritik som tidigare läromedel.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med undersökningen har varit att analysera hur religion har representerats och vilka perspektiv som har dominerat i de läromedel som har reviderats för religionskunskap 1 inför Gy25. Följande frågeställningar har använts för att generera svar för undersökningen:

1. Hur representeras religion utifrån ett individ, grupp och traditionsperpsektiv?
2. Hur beskrivs religion i förhållande till tro och praktik?
3. Hur placeras religion i tid och rum?

Frågeställningarna har utforskats utifrån varsin teori och de utgör också ordningen för hur analysen och diskussionen är strukturerad.

1.2 Teoretiska utgångspunkter

För att generera svar utifrån de tre frågeställningarna om hur religion representeras, beskrivs i förhållande till tro och praktik och hur de placeras i tid och rum har undersökningen använt sig av tre teoretiska utgångspunkter.

1.2.1 Representation

Jackson (2016, s. 153) är av uppfattningen att etnografiskt fältarbete inte bara är en användbar metod för att undersöka religiösa grupper men också i utformandet av didaktiska metoder i religionsundervisning. I hans tolkande ansats identifierar han tre nyckelkoncept; *representation, tolkning* och *reflexivitet* (Jackson, 2016, s. 155). Hans tolkande ansats har ofta använts för att undersöka representation av och i mötet med levd religion och hur elever tolkar och reflekterar över dessa möten (Halvarsson Britton, 2019; Holmqvist Lidh, 2016). Jackson (1997, s. 65) tänker sig att hans tolkande ansats är ett sätt att organisera etnografisk data. Den tolkande ansatsen förnekar inte vikten av att förstå eller använda olika etablerade religiösa begrepp eller praktiker men gör så utan att generalisera vad det exempelvis innebär att vara hindu. Målet är att synliggöra mångfald.

I den här undersökningen har läromedel undersökts utifrån nyckelkonceptet ’representation’ ur Jacksons (1997, s. 49f) tolkande ansats. Nyckelkoncepten ’tolkning’ eller ’reflexivitet’ kommer inte att beskrivas djupare då undersökningen inte har producerat eller analyserat material om människors personliga upplevelser eller uppfattningar.

Jackson (2016, s. 156) beskriver ’representation’ utifrån tre olika nivåer. Den bredaste kallar han för ’religiösa traditioner’ eller ’religion’, han talar exempelvis om ’kristen tradition’ eller ’kristendom’. Nivån omfattar alla olika riktningar av en religion och kan förstås som nivån som är längst bort från den individuella religiösa människan i den här teorin. För enkelhetens skull kommer den här nivån i fortsättningen beskrivas som ’tradition’.

Nästa nivå är ’grupper’ och innefattar den interna mångfalden av en ’tradition’ och alla dess olika riktningar. Hit hör också olika etniska grupper som utövar en viss religion. Jackson (2016, s. 156) ger själv en kyrkoförsamling och muslimska pakistanier som två olika exempel på hur man kan tänka kring nivån ’grupper’. Här finns en viss oklarhet i teorin. Om alla olika riktningar av en religion går under ’tradition’ är den logiska slutsatsen att exempelvis protestantisk kristendom går under ’grupper’. I det fallet blir nivån ’grupper’

otroligt bred då en liten församling på ett tiotal medlemmar skulle kategoriseras på samma sätt som protestantisk kristendom i världen. Beskrivningar av olika riktningar, oavsett hur omfattande, har kategoriserats som representationer av ’grupper’ om det har varit fokuset i läromedlets text. Har det däremot varit en mening eller två om hur en viss riktning ser på en fråga i en text som behandlar religionen ur ett traditionsperspektiv har det däremot kategoriserats under ’tradition’.

Den sista nivån kallar Jackson (2016, s. 156) för ’*individen*’ och det är på den här nivån man möter ansikten för religiösa ’grupper’ och i förlängningen även ’traditioner’. Det är den individuella religiösa människan. De tre nivåerna hör ihop och Jackson (2016, s. 156) påpekar genom beskrivningen av de alla tre att oavsett på vilken nivå vi lär oss något nytt så påverkar det vår uppfattning om såväl ’traditionen’, ’gruppen’ och tillhörande ’individer’. Samtidigt hävdar han att det är mötet med just ’individen’ som har störst möjlighet att krossa eventuella fördomar om hela religioner (Jackson, 2016, s. 156).

Jackson (2016, s. 155) är kritisk till begreppet ”världsreligioner” då det ger sken av att religionerna skulle vara statiska och homogena trossystem. Han menar i stället att elever bör möta religion genom att analysera relationen mellan de tre nivåerna. Religion är ett föränderligt och dynamiskt fenomen som i korta drag är levd erfarenhet som varierar stort mellan grupper och individer inom samma tradition. Därför anser Jackson (2016, s. 156) att analysen av relationen mellan nivåerna ger en rättvisare bild av verkligheten. Han är alltså kritisk till begreppet ’världsreligioner’ och hur det används men hittar inte heller ett bättre begrepp. Att prata om världsreligionerna utifrån hans tre nivåer av representation är ett sätt att hantera problematiken av begreppet.

1.2.2 Sju dimensioner av levd religion

Jackson (1997; 2016) är som sagt kritisk till begreppet ”världsreligioner”, något han inte är ensam om (jfr Cotter, 2016; Horii, 2018). Han beskriver hur begreppet har gamla anor och är starkt förknippat med västerländsk kristendoms definition av vad religion skulle vara och innebära. Trots att begreppet är kritiserat är det däremot fortfarande djupt rotat i religionsvetenskap idag (Jackson, 1997, s. 53–55). I skolans värld används det fortfarande också. Den gällande ämnesplanen för religionskunskap nämner ”världsreligioner” två gånger under centralt innehåll i religionskunskap 1 (Skolverket, 2022). I den kommande ämnesplanen har de tagit bort begreppet och ersatt det med namnen på religionerna västvärlden typiskt ser som de fem stora världsreligionerna: kristendom, judendom, islam,

hinduism och buddhism (Skolverket, 2025). Med andra ord, begreppet har försvunnit men strukturen är kvar. Jackson (1997, s. 69) menar att den västerländska definitionen av religion tenderar att reducera religion till enbart tro eller praktik. Det är en för snäv definition och Jackson (1997, s. 69) menar att tro och praktik måste förstås i ljuset av varandra, till exempel hur trossystem förstärker religiösa praktiker och hur religiösa praktiker kan uttrycka och förstärka en tro.

För att kunna kategorisera innehållet efter frågeställning två om hur religion beskrivs i förhållande till tro och praktik behövdes därför några begrepp att utgå ifrån. Plank och Enstedt (2018, s. 14) föreslår användandet av sju dimensioner av kategoriserande i närmandet av levd religion: *materialitet, kroppslighet, religiös praktik, relationer, makt, spatialitet* och *berättelser*. De här dimensionerna är överlappande men de har bidragit med ett ramverk för undersökningen att förhålla sig till. Vidare har de ett fokus på den levda erfarenheten av religion men då det är läromedel som har undersökts har en del av begreppen omtolkats något för att bli applicerbara på läromedelstexter.

Materialitet berör de materiella ting som gör religionen närvarande och synlig. Det är alltså fysiska objekt som statyer, byggnader, möbler, kläder, hår, smink och mat. Aktivt avståndstagande till vissa material räknas också hit. *Kroppsligheten* överlappar mycket med materialitet men ska förstås som dimensionen som interagerar med materialiteten. Social tillhörighet och hur de sociala sammanhangen formar människors kroppar, normer och värderingar tillhör också dimensionen kroppslighet. *Religiösa praktiker* innefattar ritualer, ceremonier och högtider. Det gäller såväl religiösa traditioner som utövas kollektivt som individuella handlingar som görs i och utanför hemmet. Dimensionen *relationer* gäller såväl mellanmänskliga relationer som relationer till djur, ting, förfäder, gudar, Gud och övernaturliga krafter. Relationsdimensionen går också att förstå utifrån en individs som traditionsnivå. Dimensionen *makt* kan handla om religiösa hierarkier som skillnaden mellan munk och lekman men innefattar också hur kön, ålder, sexualitet, etnicitet och klasstillhörighet påverkar eller bidrar till hierarkier i religiösa kontexter. Den *spatiala* dimensionen handlar kortfattat om var religion existerar och har i den här undersökningen undersökts djupare utifrån en specifik teori. Den sista dimensionen, *berättelser*, utgår från enskilda och kollektiva berättelser där religiösa trosföreställningar och förhållningssätt skapas och förmedlas (Plank & Endstedt, 2018, s. 15–16). I den här undersökningen har skrifter, dogmer och trossystem även inkluderats i begreppet berättelser. De sju dimensionerna är ett mångfacetterat sätt att förstå och studera religion men kan också användas som ett sätt att kategorisera olika fenomen inom religion.

1.2.3 Religion i tid och rum

För att kunna kategorisera efter sista frågeställningen om hur religion placeras i tid och rum har en enkel kategorisering av ett rent geografiskt 'var' applicerats men även en mer rumslig kategorisering. Jonathan Z. Smiths (refererad i Frisk & Åkerbäck, 2013, s. 19f) rumsliga kategorier "*here, there* and *anywhere*" går att förstå på följande vis: *Här* är inte bundet till någon helig plats utan ska förstås som religion i hemmet och på begravningsplatser, det är ett särskilt fokus på familjen. *Där* menar Smith (refererad i Frisk & Åkerbäck, 2013, s. 19f) är de dominerande sammanhangen av religion. *Där* innefattar institutionaliserad religion eller officiellt erkända organisationer och de platser som de existerar som exempelvis en kyrka. *Varsomhelst* är allting som hamnar mellan *här* och *där*. Kort förklarat kan man förstå religion *varsomhelst* som religiösa uttryck som inte erkänns officiellt som en del av en specifik religion av majoritetssamhället (Frisk & Åkerbäck, 2013, s. 20).

Smiths (2004, s. 323f) rumsliga kategorier handlar alltså om hur religion är knutet till olika fysiska platser. För att utveckla begreppen ännu mer går *här* också att förstå som ett rum som inte är uppenbart för människor för att det är en del av vardagen (Smith, 2004, s. 325f). Det skulle också vara möjligt att tolka *här* som privatreligiositet (Frisk & Åkerbäck, 2013, s. 21). För att sätta kategorin *här* i en svensk skolkontext skulle det exempelvis kunna handla om att uppmärksamma elever på hur religion finns eller uttrycker sig i deras vardag även om de själva inte nödvändigtvis associerar det till religion. I svenska läromedel blir det lite knepigare att applicera kategorin *här* utifrån den ursprungliga definitionen. Begreppet är däremot starkt kopplat till den levda vardagen därför har innehåll i läromedlen som handlar om den religiösa människans vardag kategoriserats som *här*. Står det till exempel om en religiös praktik som utförs i hemmet, exempelvis en puja, har det i den här undersökningen kategoriserats i *här*.

Den rumsliga kategorin *varsomhelst* tar sig många former och är lättast att förstå genom att tänka att det är uttryck för religion som inte hör hemma i varken *här* eller *där*. Exempel på sådana uttryck är religiösa klubbar och entreprenörer som erbjuder tjänster med religiös prägel (Smith, 2004, s. 330). Svenska frimurarorden och företagare som säljer tjänster som österländska helandemetoder är exempel på religion *varsomhelst* enligt Frisk och Åkerbäck (2013, s. 30).

För att kategorisera enligt tid har textens tempus avgjort om läromedlets innehåll har handlat om nutid, dåtid eller om det eventuellt är bortom tid. Analysen har också haft i åtanke

om historiska händelser har beskrivits ha relevans för samtiden. Mer om kategorisering av tid finns under analysmetod.

1.3 Metod & Material

För att kunna besvara frågeställningarna om hur religion framställs i läromedel i religionskunskap anpassade efter den kommande läroplanen Gy25 har två stycken reviderade läromedel analyserats. De teoretiska utgångspunkterna har använts för att analysera och kategorisera innehållet i läromedlen. Nedan följer först en beskrivning av de läromedlen som har analyserats och sedan hur de teoretiska utgångspunkterna har använts som metod för att besvara undersökningens frågeställningar om hur religion representeras, beskrivs i förhållande till tro och praktik och hur de placeras i tid och rum.

1.3.1 Läromedel

De två läromedlen som har analyserats är reviderade läroböcker från förlagen Gleerups och Natur & Kultur. Urvalet utgick dels från mina egna erfarenheter av läroböcker, vilka jag har använt ute på VFU, och utifrån storleken på själva läromedelsförlagen. Både Gleerups och Natur & Kultur är bland de största läromedelsförlagen i Sverige idag (IT-pedagogen, 2021) och hade vid starten av den här undersökningen färdiga reviderade läromedel för Gy25 i religionskunskap till försäljning, något de andra stora förlagen som exempelvis Liber inte hade. Samtliga religioner i läroböckerna analyserades men pga. platsbrist behövdes ytterligare ett urval göras. Judendom och hinduism valdes ut för att det var religionerna som presenterades först i sina respektive delar av läromedlen. Det är också vanligt att det är ordningen som religionerna presenteras i undervisningen. I och med att de ofta är först ut i både läromedel och undervisning ansågs de vara tongivande för hur religion i allmänhet har representerats. Judendomen för de abrahamitiska religionerna och hinduismen för de dharmiska religionerna.

En människa, tusen världar (Tuvesson, 2022) är en lärobok på 367 sidor varav sidorna som berör judendom och hinduism består av 67 sidor totalt. Varje kapitel består av 12 huvudrubriker varav de två sista innehåller instuderingsfrågor och diskussionsfrågor utformade för kapitlet. Textinnehållet under de 10 första huvudrubrikerna är det som har analyserats i den här undersökningen och är följande: bakgrund, historia, judendom i samtiden, gudsuppfattning, människosyn, kön och sexualitet, etnicitet och socioekonomiska förhållanden, skrifter, klädsel- och matregler och slutligen heliga rum och heliga platser.

Religion för gymnasiet nivå 1 (Lycken Rüter & Göth, 2025) består av 296 sidor varav 54 sidor behandlar judendom och hinduism. I det här läromedlet skiljer sig huvudrubrikerna åt mellan de olika religionerna men det finns några rubriker som är lika till struktur och innehåll. För judendomen är de fem huvudrubrikerna följande: historien visar vem gud är, judendomens texter, judiska riktningar, att leva som jude och tolkning och tradition. Hinduismen har sju huvudrubriker som heter följande: en evig ordning, rent och orent, gudavärlden, hinduismens texter, riktningar inom hinduism, att leva som hindu och tolkning och tradition.

Bilder i läromedlen har inte analyserats för sig då fokuset har varit på textinnehållet. De har däremot kommenterats om de har varit relevanta för analysen av texten.

1.3.2 Analysmetod

Jacksons (1997; 2016) tolkande ansats, specifikt nyckelkonceptet ’representation’, har dels varit en av de teoretiska utgångspunkterna för undersökningen men har också använts som metod. Innehållet i kapitlen har kategoriserats efter ’tradition’, ’grupp’ eller ’individ’. Efter den initiala kategoriseringen har varje del analyserats efter vilka dimensioner av religion som har beskrivits och var i tid och rum innehållet har placerats i.

Kategoriseringen efter frågeställning två om hur religion beskrivs i förhållande till tro och praktik har sex av de sju dimensionerna av levd religion använts (Plank & Enstedt, 2018, s. 15–16). De första fem dimensionerna, materialitet, kroppslighet, religiösa praktiker, relationer och makt har ansetts svara mot hur religion beskrivs i förhållande till praktik. Den sjunde dimensionen berättelser har ansetts svara mot tro. Anledningen till att den sjätte dimensionen *spatial* har utelämnats är för att den har hanterats separat i den sista frågeställningen om hur religion placeras i tid och rum.

Tempusen i texten har varit avgörande för att bedöma och kategorisera innehållet efter tid. Antagandet har varit att nutid (presens) skulle dominera, även i beskrivningar av historiska fakta eller berättelser genom att läromedlen har beskrivit den samtida konsekvensen eller tolkningen. Uppdelningen vad gäller tid har varit: ’nutid’, ’historia + nutid’ och ’bortom tid’ i tabellerna. Bortom tid har använts när texten har beskrivit något som finns, har funnits och kommer att fortsätta att finnas. Alltså något oföränderligt.

Till sist har vi rum. Här har det handlat om var i världen religionen visas som i länder eller områden till var i samhället den har beskrivits finnas så som hemmet, religiösa byggnader eller andra arenor. Med andra ord har geografisk plats varit av intresse och religion

i olika arenor av samhället. För det sistnämnda har Frisks & Åkerbäcks (2013, s. 19f) tolkning och översättning av Jonathan Z. Smiths rumsliga kategorier ”*here, there* and *anywhere*” använts. *Där* för dominerande sammanhang, *här* för privata sfärer, *varsomhelst* för det som hamnat emellan *där* och *här* och slutligen har kategorin *bortom rum* lagts till när innehållet inte varit knutet till en rumslig dimension.

Materialet har kategoriserats och organiserats i tabeller där Jacksons (1997; 2016) nivåer har varit en axel som har stämts av mot dimensioner av religion, tid och rum för att lättare skapa en överblick av vad som har använts för att representera religionerna (se tabell 1). I ett första skede har kapitlen lästs och markerats upp med klisterlappar i olika färger för att markera var i böckerna innehållet har utgått från ett individ, grupp eller traditionsperspektiv. Därefter har rubrikerna lagts in i tabellen färgkodade efter vilket nivå som har beskrivits där. I det andra skedet har innehållet under rubrikerna analyserats efter vilka dimensioner av levd religion som kommit till uttryck och lagts in i kolumnen bredvid i tabellen. Tempusen som har använts i texten har avgjort om det ska stå ’nutid’, ’historia + nutid’ eller ’bortom tid’ i nästa kolumn om tid. Den sista kolumnen om rum har fyllts i sist och det har då gjorts en bedömning om innehållet har beskrivit ett dominerande sammanhang (*där*), något som tillhör den mer privata sfären (*här*), något mitt emellan (*varsomhelst*) eller om det varit *bortom rum*. Om geografisk plats har varit en del av innehållet har även det lagts in i sista kolumnen.

Tradition, Grupp, Individ	**Dimensioner av religion**	**Tid**	**Rum (+ ev. geografisk plats)**
”Rubrik från läromedel” s. xxx	*Relationer, makt*	Nutid	*Där* Geografisk plats: Sverige

Tabell 1

1.4 Tidigare forskning

Det finns mycket tidigare forskning på hur religion har framställts både i läromedel och i undervisning. Inte alltför sällan med ett fokus på bristerna eller till och med felen som har

förmedlats. Nedan görs ett försök till att summera vad tidigare forskning dragit för slutsatser om framställningar av religion i såväl läromedel som i klassrum. Detta görs för att belysa hur undersökningens frågeställningar om hur religion representeras, beskrivs i förhållande till tro och praktik och placeras i tid och rum är annorlunda från tidigare studier om hur religion framställs.

1.4.1 Representation av religion i läromedel

Hur läromedel har framställt religion är ett väl utforskat område sedan flera år tillbaka. Nedan presenteras såväl lite äldre som nyare undersökningar utförda i och utanför Sverige.

Otterbeck (2004) analyserade hur islam representerades i sju olika läromedel för gymnasiet i Sverige, bland annat Gleerups och Natur & Kulturs läromedel som även den här studien har undersökt. Otterbeck (2004, s. 59f) fastslog att alla läromedel som han analyserade i någon mån bidrog till att ge en missvisande bild av islam. Vidare lyfte han även hur muslimska elever han hade samtalat med inte kände igen sig i helhetsbeskrivningarna av islam i läromedlen. Samtliga framställningar av islam i läromedlen fann han problematiska och identifierade två övergripande problem som alla texter gjorde sig skyldiga till i olika grad. Det ena var att de alla var orientalistiska, de skapade avstånd till islam som något främmande långt bort från det svenska samhället. Det andra var att läromedlen gav islamismen tolkningsföreträde över andra islamiska uttryck. Läromedlen bidrog till att måla upp islam som en politisk religion, en religion som inte kan sekulariseras, där kvinnor osynliggörs och så vidare (Otterbeck, 2004, s. 71). Läromedel har ofta visat sig skapa en essentialistisk och stereotypisk bild av islam som missar att visa på religionens mångfald (Amirali, 2024; Härenstam, 1993; Oueslati m.fl., 2011).

I en mer nyligt utförd undersökning analyserade Liljestrand m. fl. (2024) hur kristendom representerades i åtta olika läromedel i religionskunskap för gymnasiet i Sverige. De fann att liberal protestantisk kristendom genomsyrade framställningen av kristendom (Liljestrand m. fl., 2024, s. 175). När läromedlen representerade andra kristna framställningar och perspektiv gjordes det i kontrast till den ”typiska” kristendomen som dominerade läromedlen i övrigt (Liljestrand m. fl., 2024, s. 178). De fann också att när en specifik tolkning eller förhållningssätt till kristendom dominerade i läromedel fanns risken att kristna uttryck som inte var inom ramen av vad liberal protestantisk kristendom ansåg vara kristendom tenderade de att aldrig inkluderas i undervisningen heller (Liljestrand m. fl., 2024, s. 179). Samma mönster fann de även i en tidigare undersökning av läromedel mot högstadiet

(Liljestrand m. fl., 2021). Hur kristna ungdomar har förhållit sig till framställningar av kristendom i läromedel har också gjorts (Holmqvist Lidh, 2016; Vestøl, 2016)

Länder som Norge som också har icke-konfessionell religionsundervisning har också en del forskning på hur religion har framställts i läromedel. Norska läromedel har en liknande struktur som de svenska som i att religionerna presenteras i enskilda kapitel. Thomas och Rolin (2018, s. 43) kodade ord, frågor och bilder i norska läromedel för religionskunskap för att undersöka på vilka sätt religionerna representerades. Deras kodning kategoriserades efter om religionen presenterades som en uppsättning idéer eller som religiösa personer. Ett exempel på skillnaden i hur trossystem kunde kategoriseras var ifall texterna skrev något i stil med ”hinduer tror…” eller ”hinduismens läror…” så kategoriserades det första som ’person’ och det andra som ’idé’ (Thomas & Rolin, 2018, s. 45). De fann att religionerna inte representerades likartat. Kristendom och buddhism presenterades oftare som ’idéer’ och judendom, islam och hinduism som ’personer’ (Thomas & Rolin, 2018, s. 48; 51). En närmare titt på de olika riktningarna inom kristendom visade också att norsk lutheranism i högre grad presenterades som ’idé’ än de andra kristna riktningarna (Thomas & Rolin, 2018, s. 49). I slutsatsen kom de fram till att den här ojämlikheten i att representera vissa religioner som en uppsättning idéer och andra som religiösa personer bidrar till att cementera antaganden om den rådande ordningen. Undervisningen i religionskunskap blir då en arena för att bekräfta redan etablerade idéer och bidra till fortsatt ojämlikhet och splittring (Thomas & Rolin, 2018, s. 51). Det finns också en hel del annan norsk forskning som har undersökt hur religion har representerats i läromedel (Thobro, 2008; 2014; Vestøl, 2014; Vestøl m. fl. 2016)

1.4.2 Representation av religion i klassrummet

Alberts (2010, s. 275) undersökte skillnaden mellan separerande och integrerande religionsundervisning i Europa. Separerande religionsundervisning syftar på när elever separeras i olika klasser baserat på sin, eller sina föräldrars, religiösa tillhörighet och undervisas i sin ”egen” religion. En sådan utbildningsform är konfessionell och Tyskland är ett exempel på ett land med den undervisningsformen av religionskunskap. Integrerande religionsundervisning är motsatsen till det föregående. Oberoende av vilken religiös eller icke-religiös tillhörighet samlas alla elever för att lära sig om flera olika religioner i samma klassrum. Sverige och England är exempel på länder som har integrerande religionsundervisning som ett obligatoriskt ämne (Alberts, 2010, s. 276). Trots ett liknande tänk och upplägg kring religionsundervisning ser den integrerande formen väldigt annorlunda

ut beroende på land (Alberts, 2010, s. 277).

En tydlig problematik som är aktuell i flera europeiska länder med en integrerande religionsundervisningsform är att den är tydligt färgad av ett kristet perspektiv på och förståelse av begreppet religion (Alberts, 2010, s. 281). Att okritiskt försöka studera och förstå flera olika religioner med begrepp och definitioner som är anpassade efter en annan religion är ett återkommande problem med den integrerande modellen. Samtidigt lyfter Alberts (2010, s. 282) svårigheten med att inte använda gemensamma begrepp för jämförelser av religioner. Lösningen uttrycks ligga i att uppmärksamma eleverna på problematiken i hur olika religioner representeras. Representation av och diskurser kring olika religioner i en svensk kontext är något Kittelman Flensner (2015) undersökt närmare.

Kittelman Flensner (2015) undersökte hur diskursen kring olika religioner såg ut i svenska gymnasieklassrum. Hon fann bland annat att diskursen kring och representationen av kristendom, islam och buddhism såg väldigt olika ut. I undervisning om kristendom fördes en sekulär diskurs där kristendomen bara var en av flera religioner och likt alla andra religioner var något förgånget och irrationellt. I förhållande till andra religioner däremot uppfattades kristendomen som det modernare alternativet, något västerländskt. Framförallt islam uppfattades som ännu mer förgånget, irrationellt och konstigt i förhållande till kristendom. Islam representerades dessutom ofta med hjälp av extremistgrupper vilken bidrog ytterligare till att framställa islam som något främmande och oförenligt med svensk individualism (Kittelman Flensner, 2015, s. 261f). Buddhismen framställdes däremot klart förenlig med den sekulära diskursen och framstod inte som ett hot mot individualismen. En anledning till den positivare bilden av buddhism som eleverna gav uttryck för resonerade Kittelman Flensner (2015, s. 262) berodde på att buddhism bland annat framställdes som andlig i stället för religiös. Att buddhismen inte har en gud och ofta representerades och tolkades som en ”snäll” filosofi i stället för ett religiöst trossystem ansågs också vara en bidragande faktor till de positivare attityderna.

Religiösa elevers uppfattningar av hur deras egna religion representeras i klassrummet är också ett ämne som har undersökts. Holmqvist Lidh (2016, s. 204f) fann att undervisningens utformning tenderade att representera religionerna som något främmande och konstigt för såväl religiösa som icke-religiösa elever. Elevernas egna religiösa traditioner upplevdes presenteras med en ytlig och stereotyp bild med ett för stort fokus på den historiska framväxten och regler inom religionen. Utifrån Jacksons (1997; 2016) tre nivåer av representation förklarar Holmqvist Lidh (2016, s. 206) att eleverna nästan uteslutande möter representationer av religion på traditionsnivå. Därför upplever eleverna att de möts av en

väldigt övergripande och generell bild av religionerna och att de går miste om såväl mångfalden av uttryck som inifrånperspektiv.

Halvarsson Britton (2019, s. 200) analyserade bland annat högstadieelevers *rörelser* mellan Jacksons (1997; 2016) nivåer av representation: individ, grupp och tradition. Rörelser i den här kontexten syftade på förmågan att röra sig mellan de olika nivåerna av representation. Rörelseprocessen beskrivs bidra till förståelse för intern mångfald av traditioner och hur levd religion är med och formar individens identitet. Analysen identifierade en utmaning som försvårade elevernas förståelse av att religiösa uttryck är ett samspel mellan olika nivåer. Om eleverna inte hade konkreta exempel på exempelvis individers berättelser om sin religiositet eller saknade ämneskunskaper om riktningar, lärosatser et cetera så hade de svårt för att röra sig mellan nivåerna och förstå religiösa uttryck på en nivå i ljuset av en annan (Halvarsson Britton, 2019, s. 201).

2 Analys

Som tidigare nämnt analyserades samtliga kapitel som var tillägnade judendom, kristendom, islam, hinduism och buddhism men pga. platsbrist redovisas bara två av dem. Det framkom däremot ett intressant mönster tidigt i analysprocessen som är värt att lyfta. Samtliga religioner representerades nästan uteslutande utifrån traditionsnivån. Gruppnivån fanns representerad på ett fåtal sidor i varje kapitel och individnivån representerades inte alls i något av läromedlen. De olika dimensionerna av levd religion och hur religionerna uttrycktes i tid och rum hann analyseras också men där fanns inget som stack ut lika mycket som representationsnivåerna.

Analysen av judendom och hinduism har delats upp under egna rubriker och båda böckernas innehåll har analyserats tillsammans under samtliga rubriker. Strukturen är organiserad efter undersökningens frågeställningar. Först presenteras vilken eller vilka nivåer enligt Jacksons (1997; 2016) teori om representation som har kommit till uttryck i läromedlen. Därefter kommer dimensionerna av levd religion (Plank & Enstedt, 2018, s. 15–16) att utgöra underrubriker för att lyfta fram de olika delarna i läromedlen som har använts för att visa hur exempelvis materialitet har tagit sig uttryck. Den sista frågeställningen om hur religion placeras i tid och rum beskrivs sist under en egen rubrik och behandlar kapitlen i sin helhet.

2.1 Judendom

I både *En människa, tusen världar* (Tuvesson, 2022) och *Religion för gymnasiet nivå 1* (Lycken Rüter & Göth, 2025) dominerade det övergripande traditionsperspektivet. Grupperspektivet fanns men fick inte samma utrymme i mängd sidor. I *En människa, tusen världar* tillägnades 30 sidor till judendomen varav ungefär fyra och halv sida var skrivna om gruppnivån. *Religion för gymnasiet nivå 1* tillägnade 26 sidor till judendom och hade två sidor om grupper. Ingen av böckerna representerade judendom utifrån ett individperspektiv. Som närmast hade *En människa, tusen världar* (2022, s. 138) en porträttbild av Natalie Portman. I den löpande texten hade de ett citat av henne om att hon ville uppfostra sina barn enligt den judiska traditionen. Det fanns däremot inget om hur hon uppfattade eller uttryckte sin religiösa tillhörighet vilket hade behövts för att kategorisera innehållet efter individnivå.

2.1.1 Materialitet

Det som används för att upplysa läsarna om materiella ting, dvs fysiska objekt, som gör judendomen närvarande och synlig är beskrivningar och bilder av synagogor och några judiska klädesplagg. Båda läromedlen visar bilder och/eller nämner dessa material i texterna men bara en av dem beskriver materialen mer utförligt. *Religion för gymnasiet nivå 1* (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 102–128) nämner materialen ovan men beskriver inte materialen vid mer än namn. Om läsaren inte hade vetat att en synagoga är en byggnad hade de lika väl kunnat anta att det var en plats under bar himmel. Det enda som skvallrar om att det är en byggnad är att det står ”i en synagoga” och ”inne i synagogan” (Lycken Rüter & Göth, s. 121) vilket indikerar att det finns ett tak. Det finns inte heller någon bild på hur en synagoga kan se ut genom hela kapitlet. Läromedlet nämner kippor och bönesjal men det finns inga bilder på dem i anslutning till texten, läsaren får veta att kippan är en slags huvudbonad men det står inget om hur bönesjalen ska bäras eller hur de två klädesplaggen kan se ut.

En människa, tusen världar (Tuvesson, 2022, s. 148) beskriver synagogan mer utförligt. Utöver vad judar gör i en synagoga beskrivs synagogans olika interiöra delar och andra materiella ting som finns i dem som pulpet, davidsstjärnor och sjuarmade ljusstakar. Det beskrivs också vad som inte finns i en synagoga, ”Det finns inga bilder av Gud i en synagoga” (Tuvesson, 2022, s. 148). När det kommer till kläder beskrivs kippan med en bild intill den löpande texten (Tuvesson, 2022, s. 146).

De materiella ting som judendomen generellt sett avstår ifrån i form av mat beskrivs i båda läromedlen. Både vad för mat det gäller och att en del judar har dubbla uppsättningar

köksredskap, bestick och porslin för att följa matreglerna (Tuvesson, 2022, s. 146f; Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 126).

2.1.2 Kroppslighet

Kroppslighet överlappar en del med materialitet därför kommer först de delar från läromedlen där den kroppsliga dimensionen överlappat med den materiella. I *Religion för gymnasiet nivå 1* (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 126f) sker den enda överlappningen mellan kroppslighet och materialitet i samband med avståndstagandet till viss mat. Här står det hur många judar avstår från att äta eller blanda vissa animalier och om väntetider mellan förtäring av olika sorters animalier. I *En människa, tusen världar* (Tuvesson, 2022, s. 146f) är det också en överlapp mellan materialitet och kroppslighet när det kommer till matreglerna. Beskrivningen av klädesplaggen beskrivs även ur en materiell som kroppslig dimension i det läromedlet. Det beskrivs bland annat genom ”Användandet av kippa är ett sätt att visa vördnad gentemot Gud” (Tuvesson, 2022, s. 146). Det går däremot att argumentera för att det blir mer av en trosfokuserad förklaring till varför kippa används än hur det är en praktik kopplad till kroppslighet.

Det finns två ställen i det ena läromedlet som kan kategoriseras i dimensionen kroppslighet utan att också hamna i dimensionen materialitet. I *Religion för gymnasiet nivå 1* (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 121) beskrivs det hur kippor används i synagogan och, precis som det andra läromedlet beskrivs det ”…som ett tecken på vördnad inför Gud…”. Ett annat ställe i läromedlet som lägger vikt vid den kroppsliga dimensionen med ännu mindre antydningar om någon materiell dimension är några sidor senare. Där beskrivs det att ”En judisk pojke ska enligt traditionen omskäras…” och att det ska förstås ”…som ett tecken på att pojken tillhör Abrahams folk, det folk som står i förbund med Gud” (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 124).

2.1.3 Religiösa praktiker

I *Religion för gymnasiet nivå 1* (Lycken Rüter & Göth, 2025) återfinns innehåll som har kategoriserats under religiös praktik under den näst sista huvudrubriken i kapitlet om judendom. Här beskrivs det bland annat hur en gudstjänst går till och förutsättningarna för att de ska bli av. Det följs av judiska högtider, vad de firar eller uppmärksammar och vad som kännetecknar dem. Här är fokuset på hur högtiderna firas och att de är starkt kopplade till den judiska historien. Under rubriken ”livets olika skeden” tas flera ritualer och ceremonier upp

som brit mila, bar mitsva, bat mitzva, äktenskap och kaddisch-bönerna som bes efter ett dödsfall. Till skillnad från hur de judiska högtiderna beskrivs är fokuset här mer på vad den religiösa praktiken symboliserar än hur de utförs. Omskärelsen av pojkbarn symboliserar social tillhörighet och bar och bat mitzva symboliserar en övergång från barn till vuxen (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 121–125). Fokuset skiftar alltså från att ställa praktiken i fokus till att förklara en praktik med hur det hör ihop med tro.

I *En människa, tusen världar* kan läsaren utläsa dimensionen religiös praktik redan under den introducerande rubriken ”bakgrund”. Där står det vad en konvertering till judendom kräver ”Själva konverteringen gör man genom att genomföra ett rituellt bad och genom att inför en rabbin… förklara sin avsikt att följa Guds lagar” (Tuvesson, 2022, s. 119). Sedan möter läsaren dimensionen igen i hur de olika tolkningstraditionerna inom judendom genomför gudstjänster (Tuvesson, 2022, s. 126–128). Under huvudrubriken ”Judendom i samtiden” får läsaren möta hur Stockholms stora synagoga löst hur människor från olika judiska riktningar kan delta i samma gudstjänst trots att det finns skillnader mellan riktningarna (Tuvesson, 2022, s. 133). Under ”Människosyn” beskrivs en mer vardaglig praktik eller process en jude kan genomgå som kallas teshuva som handlar om att få förlåtelse av Gud (Tuvesson, 2022, s. 137). ”Klädsel- och matregler” tar precis som namnet antyder upp diverse regler gällande mat och kläder som den judiska traditionen har och som många judar inkorporerar i sina vardagsliv (Tuvesson, 2022, s. 145f). Det sistnämnda är överlappande med de två tidigare dimensionerna och just den delen av läromedlet är ett bra exempel på hur de här dimensionerna kan och ofta är överlappande (Plank & Enstedt, 2018, s. 14).

2.1.4 Relationer

I *Religion för gymnasiet nivå* 1 beskrivs relationen mellan judarna, Gud och till viss del omvärlden. Här beskrivs det att ”Judar ska visa hur Gud har tänkt sig att människan ska leva” (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 105). På nästkommande sidor beskrivs den här relationen mellan det judiska folket och Gud lite mer. Läsaren får återigen läsa om att judarna har i uppgift från Gud att vittna om vem Gud är och vad Gud vill. Vidare beskrivs det hur Gud ska skapa ett fredsrike för alla människor på jorden när judarna slutfört sin uppgift. Det ges också som exempel att en del judar ser etablerandet av staten Israel som att Gud ingriper i den fysiska världen för att hjälpa det judiska folket (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 106f). Det skrivs aldrig rakt ut men det är svårt att tolka relationen mellan det judiska folket och Gud som något annat än omhändertagande.

En människa, tusen världar beskriver också relationen mellan Gud, judarna och omvärlden. Här beskrivs däremot relationen annorlunda, ”Vi är Guds medskapare som ska fullborda Guds skapelse med våra handlingar. Vi har ett moraliskt ansvar för det vi gör…” (Tuvesson, 2022, s. 135). Ordet ’ansvar’ används i stället för ’uppgift’. Det är judarnas ansvar att fullborda Guds skapelse och följa Guds vilja. Läromedlet går också till viss del in på relationen mellan den gifta mannen och kvinnan, där beskrivs det att relationen ska innebära att de visar hänsyn och försynthet för varandra (Tuvesson, 2022, s. 141).

2.1.5 Makt

Dimensionen makt gick att identifiera på ett ställe i kapitlet om judendom i *Religion för gymnasiet nivå 1* (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 121). Här beskrivs vad en judisk kantor och rabbin är för något och vilken hierarkisk ordning de har i förhållande till andra församlingsmedlemmar. Det är ett relativt kort textstycke som har kategoriserats att tillhöra dimensionen makt och det är också det enda innehållet som har kategoriserats därefter. Makt är den dimension som har fått absolut minst utrymme i det här läromedlet.

I *En människa, tusen världar* får läsaren ta del av hur olika tolkningstraditioner ser på den religiösa hierarkin både vad gäller rabbinens status och deras olika synsätt på män och kvinnor i den religiösa kontexten (Tuvesson, 2022, s. 126–128; 132). Religiösa ledare och deras status inom olika tolkningstraditioner möter läsaren senare i kapitlet och olikheterna mellan riktningarna sammanfattas i löpande text med betoning på att frågan har en stor mångfald (Tuvesson, 2022, s. 143).

Trots att dimensionen makt har utforskats relativt lite i båda läromedlen är det ändå en tydlig skillnad mellan dem där Tuvesson (2022) har lyft upp fler aspekter av dimensionen än Lycken Rüter och Göth (2025) har gjort.

2.1.6 Berättelser

Berättelser är den dimension som *Religion för gymnasiet nivå 1* (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 102–128) har beskrivit mest i kapitlet om judendom. Kapitlet startar med berättelsen om förbunden Gud skapade med Abraham och senare Moses. Uttåget ur Egypten och hur budorden togs emot på Sinaiberget är också delar som lyfts fram som centrala bland judiska berättelser. Berättelser om en judisk framtid lyfts också upp ibland de initiala sidorna i ljuset av historiska händelser där judar blivit förtryckta och förföljda. Den här framtiden är en Messias eller en messiansk tid som skulle innebära att ett fredsrike skapas (Lycken Rüter &

Göth, 2025, s. 106). Under ”Judendomens texter” får läsaren veta var och i vad dessa kollektiva berättelser finns någonstans och vad de olika texterna har för innehåll samt hur de förstås och används (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 110–115). Hur olika judiska riktningar har valt att tolka och förhålla sig till de judiska berättelserna utforskas senare i kapitlet på olika ställen (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 118f; 126f).

En människa, tusen världar (Tuvesson, 2022, s. 120–128) tar också avstamp i förbunden, förtryck, förföljelser och hur olika judiska riktningar förhåller sig till och tolkar de olika berättelserna. Tiden för en Messias lyfts även upp men i samband med berättelsen om David och hur den kommande Messias ska vara av Davids ätt (Tuvesson, 2022, s. 122). Precis som det tidigare läromedlet tas även de judiska texterna upp på ett liknande sätt i *En människa, tusen världar* (Tuvesson, 2022, s. 144–145). Det *En människa, tusen världar* (Tuvesson, 2022) gör annorlunda från *Religion för gymnasiet nivå 1* (Lycken Rüter & Göth, 2025) är att den täcker fler arenor av dimensionen berättelser. Guds namn, vad Gud har gjort och hur Gud uppfattas tar upp lite mer än en sida för sig själv. Hur människan har både en ond och en god drivkraft och hur båda behövs för att människan ska kunna fungera. Tolkningar av hur könsroller, sexualitet och hur olika förtryck påverkat formandet av den judiska identiteten (Tuvesson, 2022, s. 134–143). Alla exempel på trosföreställningar och förhållningssätt som skapats och förmedlats som kollektiva berättelser inom judendomen.

2.1.7 Tid och rum

Religion för gymnasiet nivå 1 (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 102–128) beskriver judendomen ur ett historiskt perspektiv under två av sina huvudrubriker. Det är framförallt ett historiskt perspektiv som syns här men texterna beskriver också hela tiden vilken relevans det historiska har i nutid. Underrubriken ”Folkets lidanden” berör hur olika historiska händelser format judendomen och judiska tankar i nutid. Delen om olika judiska riktningar tar också avstamp i historien innan de olika riktningarna beskrivs i nutid (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 106f; 116f). Resterande tre huvudrubriker beskriver judendomen i nutid. ”Judendomens texter” har ett fokus på vad som finns i de olika texterna och hur de används och hanteras i nutid. ”Att leva som jude” berör viktiga platser, kläder, högtider och livets olika stadier i nutid och ”Tolkning och tradition” tar sig an matregler och synen på homosexualitet enligt nutida tolkningar (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 116f; 120f; 126f).

Geografiska platser nämns bara under kapitlets första åtta sidor. Egypten, Sinaiöknen och Jerusalem nämns i samband med berättelsen om Moses och uttåget från Egypten. Israel och Jerusalem nämns kortfattat när texten beskriver nutida förhållanden (Lycken Rüter &

Göth, 2025, s. 102–109). Läromedlet placerar inte, eller undviker att placera, judendom på några geografiska platser i någon större omfattning.

Den rumsliga kategorin *där* kan utläsas på tre olika ställen i kapitlet. I första delen av kapitlet knyts judendomen till Jerusalem och Israel, de är såväl geografiska platser som rum där judendomen beskrivs dominera på ett organiserat sätt. I delen om judendomens texter är rummet inte per se fokuset men texterna beskrivs hela tiden i kontexten av synagogan vilket är ett rum där organiserad judendom tar sig uttryck. Synagogan i sig beskrivs mer i detalj senare i kapitlet och är det tydligaste exemplet på den rumsliga kategorin *där* för judendom (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 107; 110f; 120f). Det finns två tillfällen i kapitlet där kategorin *här* kan urskiljas. Det första är under underrubriken ”Bönboken” och handlar om den judiska bönboken Siddur. Där står det ”Men många skulle nog säga att i vardagslivet är den viktigaste boken varken Tanach eller Talmud utan Siddur…” och ”Många judar använder Siddur varje dag” (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 115). Det andra tillfället är under en annan underrubrik, ”Livets olika skeden” (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 124f). Här ligger fokuset på människan och olika händelser som är en del av den religiösa människans vardagliga liv. Två områden i kapitlet anses beskrivas bortom rum, det rumsliga verkar antingen inte viktig eller relevant för sammanhanget. I beskrivningen av judiska riktningar beskrivs förvisso olika organiserade former av judendom men de knyts inte till någon fysisk plats, här verkar inte den rumsliga dimensionen viktig för det som beskrivs. Kapitlets sista huvudrubrik behandlar tolkning och tradition med fokus på matregler och homosexualitet, här verkar den rumsliga kategorin inte vara relevant i stället (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 116f; 126f).

En människa, tusen världar (Tuvesson, 2022, s. 120f) har efter sin introducerande rubrik ”Bakgrund” också en utgångspunkt i judendomens historia med fokus på förbunden, diasporan och hur judar levde under medeltiden och 1500- till 1800-tal. De första sidorna under huvudrubriken ”Historia” skrivs i preteritum men avrundas i de senare sidorna med hur olika tolkningstraditioner uppstod och hur de ser ut i nutid. Det står även lite om hur den judiska historien har påverkat judisk identitet och förhållningssätt i nutid under ”Etnicitet och socioekonomiska förhållanden” (Tuvesson, 2022, s. 142f). Resten av kapitlet har ett fokus på nutid med undantag för huvudrubrikerna ”Gudsuppfattning” och ”Människosyn” (Tuvesson, s. 134–137) som har kategoriserats bortom tid. Anledningen till det är för att innehållet där beskrivs som något som är, alltid har varit och alltid kommer att vara. Guds och människans natur. Innehållet som har ett fokus på nutiden berör hur judendomen ser ut och praktiseras runt om i världen utifrån tolkningstraditioner, kön, sexualitet, religiösa regler och heliga platser (Tuvesson, 2022, s. 131f; 138f; 143f).

Till skillnad från det andra läromedlet är Tuvesson (2022) flitig med att placera judendom i den fysiska världen i *En människa, tusen världar*. Redan i faktarutan (Tuvesson, 2022, s. 120) får läsaren ta del av var i världen judiska befolkningsgrupper är som störst. Ett flertal olika länder nämns och läsaren får också veta ungefär hur många som bor i Sverige och att de i Sverige räknas som en nationell minoritet och därför har rätt till ett särskilt skydd. Under ”Historia” (Tuvesson, 2022, s. 120f) placeras judendomen i samband med berättelsen om Moses i Egypten, Sinai och Jerusalem. Precis som i det tidigare läromedlet alltså men sedan får läsaren även följa hur judendomen tog sig till olika delar av Europa. Läromedlet lyfter även skillnaderna mellan olika länder i historien, exempelvis hur Spaniens dåvarande monarker drev bort judar medan judar i Holland hade det förhållandevis bättre än i många andra länder. Judendomen placeras även i ett historiskt Sverige och vad *Judereglementet* innebar här (Tuvesson, 2022, s. 126). I lite mer nylig historia placeras Judendomen i Israel i samband med konflikten med Palestina (Tuvesson, 2022, s. 130f). Jerusalem dyker även upp igen i en mer samtida kontext i slutet av kapitlet där innehållet går igenom heliga platser (Tuvesson, 2022, s. 148f). De olika tolkningstraditionerna inom judendom blir också situerade på geografiska platser, till exempel står det att ”Ungefär hälften av judarna i USA är konservativa” och att den judiska församlingen i Stockholm har en konservativ rabbin (Tuvesson, 2022, s. 128). En bild på den specifika rabbinen i den Stockholmska synagogan visas även på sida 140 (Tuvesson, 2022). USA och Sverige i förhållande till judendom i nutid lyfts på flera ställen genom texten (Tuvesson, 2022, s. 131f; 143).

Vad gäller rum är det samma ämnen som i det förra läromedlet som kan kategoriseras som *där*. Jerusalem och Israel som platser som också kunde tolkas som rum där etablerad judendom uttrycks. Synagogan som ett rum dyker upp på flera ställen genom kapitlet och beskrivs mer i detalj i slutet av kapitlet som ett heligt rum (Tuvesson, 2022, s. 119f; 145f; 148f). De judiska texterna beskrivs däremot inte i koppling till en rumslig dimension i den löpande texten så som det tidigare läromedlet gör. I stället illustreras användningen av Torah inuti en synagoga (Tuvesson, 2022, s. 144). Något *här* kan inte utläsas men ett *varsomhelst* går att hitta. Den initiala texten under huvudrubriken ”Judendom i samtiden” beskriver nya religiösa rörelser med utgångspunkt i judendomen med synkretistiska inslag (Tuvesson, 2022, s. 131f). Dessa rörelser beskrivs ha mixat judiska och andra religioners tankar, idéer och praktiker och knyts till USA. De delar som beskriver gudsuppfattning och människosyn (Tuvesson, 2022, s. 134–138) var beskrivna såväl bortom tid som rum.

2.2 Hinduism

Religion för gymnasiet nivå 1 (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 206–234) tillägnade 28 sidor till hinduismen. Tre av dem sidorna var skrivna om ’grupper’ och resten var om den övergripande ’traditionen’. Hinduismen behandlades i *En människa, tusen världar* (Tuvesson, 2022, s. 243–280) på ett omfång av 37 sidor varav 11 sidor ansågs vara skrivna med ett tillräckligt stort fokus på den interna mångfalden för att kategoriseras som ’grupper’. Med det sagt var det nivån ’tradition’ som dominerade i båda läromedlen. Ingen av läromedlen presenterade hinduismen utifrån nivån ’individer’, inte ens fotobilder med namn på enskilda personer fanns att tillgå i något av läromedlen.

2.2.1 Materialitet

I *Religion för gymnasiet nivå 1* kan man hitta beskrivningar av det hinduiska templet och dess interiör. Läsaren får veta att huvudguden för det specifika templet ofta finns i formen av en väldigt färgglad och konstfullt gjord staty och att den allra viktigaste delen av de här statyerna är deras ögon. ”När ögonen målas på anser man att gudomligheten tar plats i statyn” (Lycken Rüter & Göth, s. 224) och det illustreras med en bild på en konsthantverkare som målar på ögonen på en staty av gudinnan Durga tidigare i boken (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 215). Det står också att gudarna kan representeras med andra föremål än statyer av dem, exempelvis en linga-yoni. Andra material som beskrivs är klockan som hänger vid templets ingång och gåvorna tempelbesökarna tar med sig för en andakt. Några typiska gåvor illustreras intill den löpande texten och visar en oljelampa, blommor och mat (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 224f). Under ”Rent och orent” beskrivs materiella ting som anses ha en nedsmutsande eller renande effekt på människan. Allt som kommer ut från människokroppen och all typ av kontakt med döda kroppar, djurs som människors, beskrivs skapa orenhet. Vatten, specifikt rinnande vatten, och eld beskrivs vara väldigt viktigt för hinduer då de skapar möjligheter för människan att rena sig. Kossan och mjölken och avföringen hon producerar ges också som exempel på materiella ting med en renande och helig effekt (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 209).

I *En människa, tusen världar* (Tuvesson, 2022) kan läsaren hitta beskrivningar av materiella ting under de två sista huvudrubrikerna. Angående mat ligger fokuset på vad en del hinduer väljer att avstå ifrån vilket är kött och de som väljer att äta kött avstår från att äta nötkött pga. kons heliga status. Det poängteras tydligt att ”Vilka matregler som gäller för en individ beror i hög utsträckning på vilken kastgrupp hen tillhör” och ”Hinduer i de högre

kasten är ofta vegeterianer” (Tuvesson, 2022, s. 276). Likt det tidigare läromedlet skrivs det om templet och statyer av gudar men fokuset är inte utifrån materialiteten utan mer ifrån kroppsligheten eller någon annan dimension. Däremot beskrivs hur ett hinduiskt hemaltare kan se ut och vad det består av. Läsaren får veta att hemaltare ”…är oftast placerat i köket som betraktas som hemmets renaste plats” och att ”Här står en eller flera gudastatyer eller gudabilder” (Tuvesson, 2022, s. 279).

2.2.2 Kroppslighet

I *Religion för gymnasiet nivå 1* stöter läsaren på den kroppsliga dimensionen för första gången under rubriken ”Rent och orent”. I samband med de materiella ting som beskrivs nämns också hur det kroppsliga interagerar med dem, exempelvis att ”Eftersom döden är förknippad med stark orenhet är det viktigt att kremera de döda, så att elden kan ge rening” (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 209). Det står också lite kort om att beröring mellan en dalit och en person av högre kast orsakar orenhet för den av högre kast. Det lyfts också att ”För den som är väldigt oren gör det ingen skillnad att komma i kontakt med annan orenhet” (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 212) som en förklaring till varför daliter bland annat kan arbeta som latrinbärare. I beskrivningarna av templet står det om hur människan ska förbereda sig kroppsligt för att gå in i dem. ”Man bör vara nyduschad, ha rena kläder och ett rent sinne” (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 225). Vid själva templet ska människan ta av sig skorna, kvinnor lägger ofta en slöja över håret och det är vanligt att de ringer i klockan vid templets ingång innan de stiger in. I samband med beskrivningen av ljusceremonin står det ”Genom att kupa en hand över lågan och sedan föra handen över ögon och mun tar besökarna del av gudarnas välsignelser” (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 225). Flera tydliga exempel på hur det kroppsliga interagerar med det materiella.

I *En människa, tusen världar* (Tuvesson, 2022, s. 275–280) möter läsaren den kroppsliga dimensionen ihop med den materiella dimensionen under de två sista huvudrubrikerna. Här beskrivs det kortfattat hur människor förväntas klä sig inför ett besök i templet vilket är att ”Både män och kvinnor bär i templet kläder som täcker benen och långärmat. Innan hen går in i templet tar besökaren av sig skorna för att visa respekt” (Tuvesson, 2022, s. 275). Vad gäller maten står det att köttätande anses generera dålig karma och att det är därför många hinduer, framförallt i de högre kasten, helt avstår från att förtära kött. Läsaren får också ta del av hur pujaris (tempelpräster) genomför en rituell rening av gudastatyn i templen inför morgongudstjänster. ”Den inleds med att de tvättar gudastatyn och smörjer den med olja och yoghurt… Sedan tar pujaris på gudastatyn kläder och ger den

frukost” och avslutas med ”Vattnet från tvätten används ofta för att välsigna tempelbesökrna” (Tuvesson, 2022, s. 276–277). Det beskrivs också hur besökarna av templet interagerar med den centrala gudastatyn i templet. ”Ofta faller besökaren ned på knä framför statyn och vidrör golvet med pannan… Det är vanligt att hen rör sig medsols runt gudastatyn” (Tuvesson, 2022, s. 278). Hur besökarna ska föra kroppen, specifikt händerna, i samband med ljusceremonin beskrivs även i det här läromedlet. Interaktionen med hemaltare beskrivs också utifrån ritualen puja och beskriver hur människan sjunger, reciterar, ber och offrar gåvor. På kapitlets sista sida illustreras en bild av en kvinna som stänker vatten från floden Ganges i ansiktet och i den löpande texten står det ”Från trappor, så kallade ghats, tar sig pilgrimer och lokalbefolkning ner till Ganges för rituella bad. I samband med dessa dricker man också av vattnet som betraktas som renande och livgivande” (Tuvesson, 2022, s. 280). Mycket solklara exempel på hur dimension kroppslighet tar sig uttryck i hinduismen men det blir också tydligt hur överlappande den kroppsliga dimensionen kan vara med den materiella.

2.2.3 Religiösa praktiker

Religion för gymnasiet nivå 1 (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 224f) lyfter flera olika exempel på religiösa praktiker inom hinduismen. Samma delar i läromedlet som tagit upp materiella och kroppsliga dimensioner dyker upp även här. Bland det materiella och kroppsliga finner vi även de religiösa praktikerna. Ritualerna puja (andakt) och arati (ljusceremonin) beskrivs här. I texten (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 226) beskrivs ett flertal hinduiska högtider med vad som firas, varför det firas och vad människorna typiskt sett brukar göra under de olika högtiderna. Från underrubriken ”Livets olika skeden” beskrivs ett flertal olika ceremonier och ritualer, några endast vid namn och korta beskrivningar och andra beskrivs lite mer utförligt vad och varför de görs. Snörceremonin, mundan och karnavedha nämns kortfattat varav den förstnämnda illustreras med en bild på samma sida. De tre vanligaste övergångsriterna kopplade till födsel, giftermål och död beskrivs i lite mer detalj men läromedlet uttrycker också flera gånger tydligt att det är många fler riter kopplade till alla tre och att det är en övergripande bild som förmedlas (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 228–231).

I *En människa, tusen världar* (Tuvesson, 2022, s. 266f) nämns övergångsriten giftermål kortfattat bland sidorna som behandlar ”Kön och sexualitet” men fokuset är ur en annan dimension än den religiösa praktiken. Däremot beskrivs en annan ritual lite mer bland samma sidor. Läsaren får veta att Indien har ett tredje juridiskt kön som kallas hijras och att om de går igenom en kastrationsritual uppfattas det som en offergåva till modergudinnan Bahucara. Det står också att ”Hijras uppträder ofta vid bröllop där de sjunger och dansar och

välsignar äktenskapet. En sådan välsignelse ska ge brudparet många barn” (Tuvesson, 2022, s. 269). Sedan syns inte dimensionen religiösa praktiker igen förrän läsaren återvänder till kapitlets sista huvudrubrik (Tuvesson, 2022, s. 276–280). Här beskrivs reningsritualen pujaris genomför av statyerna, reningsritualer besökare genomför innan de besöker tempel och hur en arati (ljusceremoni) går till. Hur en puja går till i templet och vid ett hemaltare täcks också. Riter vid Ganges, som rituella bad och kremering av de döda, täcks kortfattat men fokuset här är mindre på själva ritualerna och mer på platsen.

2.2.4 Relationer

I *Religion för gymnasiet nivå 1*(Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 211f) stöter läsaren på dimensionen relationer när läromedlet går igenom rangordning som i västvärlden har blivit känt som kastsystemet. Här beskrivs relationen mellan olika samhällsgrupper efter kasttillhörighet, exempelvis att en människa av högre kast drar på sig orenhet av att röra vid en dalit. Det är väldigt kortfattat och det större fokuset ligger här på den överlappande dimensionen makt. När olika riktningar inom hinduism beskrivs står det att ”Den som går bhakti-yoga koncentrerar sig på hängivenhet till en viss gud eller gudinna… För många är det mycket viktigt att tillbe sin gud eller gudinna, både hemma och i templet” (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 222). Det står också att många tänker sig att ”Slutmålet för bhakti-yoga är ofta inte att förenas med brahman. Det är snarare att förenas med den gud eller gudinna som man tillber” (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 222). Här är fokuset alltså på relationen mellan människa och gud.

I *En människa, tusen världar* nämns relationer till gudar och gudinnor bland de inledande sidorna till kapitlet om hinduism. Här är det tydligt att gudarna har en omhändertagande roll i förhållande till de människor som tillber dem. Det står att ”Hinduer vänder sig till gudar och gudinnor för att få hjälp med sådant som barnafödande, sjukdom, missväxt och infertilitet och för att få skydd från olyckor” (Tuvesson, 2022, s. 244). Lite senare i kapitlet får läsaren läsa mer om riktningen hängivenhetens väg som förknippas med ett tillbedjande av gudar. Där står det ”Att följa den innebär att man helhjärtat dyrkar och tillber en gudinna eller gud som den högsta/högste” (Tuvesson, 2022, s. 247). Genom att visa kärlek, trohet och hängivenhet till sin gud tänker de sig att deras gud eller gudinna kan hjälpa dem i deras vardag och att nå frälsning (Tuvesson, 2022, s. 247f). Precis som det tidigare läromedlet nämns det att orenhet kan överföras mellan människor beroende på kast men fokuset här är också betydligt mer på nära liggande dimensionen makt.

2.2.5 Makt

När det kommer till dimensionen makt får läsaren kunskap om maktstrukturerna som råder mellan olika kasttillhörigheter i *Religion för gymnasiet nivå 1*. Här står det att ”Ju renare en människa är, desto högre upp i rangordningen återfinns hon” (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 211). Idén om att olika människor är olika rena utifrån deras varnas och jatis, det som de brittiska kolonisatörerna kom att kalla för kastsystemet, beskrivs i texten ha bidragit till ett väldigt ojämlikt samhälle. Människor föds in i den här rangordningen och kan inte lämna grupperna de har fötts in i vilket också beskrivs göra systemet statiskt. Det förklaras att de som föds in i gruppen som är högst upp i rangordningen (brahminer) anses ha en högre grad renhet än de som är längre ner i rangordningen. Om en brahmin vidrör en människa som anses ha en mycket lägre grad av renhet drar de på sig orenhet och förklarar ”Benämningen ”de oberörbara” syftar på daliternas orenhet…” (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 211). Den här samhällsordningen är ett tydligt exempel på hur klasstillhörighet, eller i det här fallet kasttillhörighet, bidrar till hierarkier inom hinduismen. Samhällsordningen nämns igen senare i boken och där beskrivs det hur samhällsordningen har behövts anpassas efter urbaniseringen. Fokuset här är däremot mest på hur brahminerna behövt anpassa sig, exempelvis att ”För många brahminer är det till exempel omöjligt att leva ett liv enbart med studier och meditation…” och ”Ett vanligt yrke för fattiga brahminer i storstäder är därför kockyrket: alla kan äta mat som har tillagats av en brahmin” (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 232). De skriver däremot inte varför utan läsaren förväntas förstå att det är för att kunderna inte behöver oroa sig för att dra på sig orenhet i och med att det är brahminer och inte några av lägre kast som har tillagat maten. I den här delen av läromedlet lyfts även kvinnors ställning i förhållande till män utifrån den hinduiska traditionen. Här står det att ”Kvinnan betraktas som mer oren än mannen, och i vissa texter talas det om att en kvinna måste återfödas som man för att kunna nå moksha” (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 233). Det står också hur mannen har en överordnad roll inom äktenskapet och att kvinnor räknas in i sin mans familj efter giftermål och då inte längre förväntas bidra till sin ursprungsfamiljs uppehälle. Läromedlet lyfter däremot att även de traditionerna har börjat ifrågasättas och luckras upp på sina håll. Nya tolkningar av hinduismens texter gör det möjligt att förstå kvinnorollen på nya sätt och skillnaden i värde mellan män och kvinnor minskar (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 233f).

I *En människa, tusen världar* (Tuvesson, 2022, s. 243–280) möter läsaren dimensionen makt på ett flertal ställen. Precis som i det tidigare läromedlet beskrivs

kastsystemet men i mer detalj under huvudrubriken ”Människosyn” (Tuvesson, 2022, s. 260f). Här får läsaren namn på de fyra varna-kategorierna och får veta att det är en hierarki från högst till lägst status. Det beskrivs också att varje kategori förknippas med en färg som symboliserar olika egenskaper och det finns en intressant kontrast mellan brahmineras vita färg som symboliserar ljus och renhet med shudras som har svart som i sin tur symboliserar tröghet och mörker. Allra lägst status i det hinduiska samhället har daliterna som beskrivs som följande ”Utanför de fyra varna-kategorierna står daliterna, de ”oberörbara”. De förknippas med orenhet och har lägst status” (Tuvesson, 2022, s. 262). Här beskrivs det att daliter anses oberörbara för att deras orenhet smittar om en människa från en varna-kategori vidrör dem. Utifrån dharma-systemet är det en tydlig beskrivning av hur tillhörighet, eller icke-tillhörighet, av varna-kategorierna är en orsak till den religiösa hierarkin inom hinduismen.

När det kommer till hur kön påverkar hierarkier i den hinduiska kontexten anges traditionalistiska tolkningar av hinduismens läror vara en orsak till varför kvinnor anses ha lägre status än män. Här står det bland annat att ”En ogift kvinna och en änka har ofta en låg status medan en gift kvinna har högre status” (Tuvesson, 2022, s. 266). Föreställningen om renhet placerar också kvinnan lägre i förhållande till män. Läromedlet lyfter hur ”Utifrån traditionalistiska tolkningar är en kvinna, oavsett kast, oren, inte minst i samband med menstruation” (Tuvesson, 2022, s. 268). Vidare beskrivs det hur kvinnan i samband med menstruation, då hon anses vara extra oren, inte får gå i tempel, laga mat eller vistas i familjens kök. Precis som i det förra läromedlet lyfts hur kvinnor borde sträva efter att återfödas som män då det anses omöjligt för kvinnor att nå moksha enligt traditionalistiska tolkningar. Det står också, precis som i förra läromedlet, att nya tolkningar har börjat förändra synen på både kön och kastsystemet men att det främst skett i urbana miljöer. Hur hinduiska hierarkier påverkar hur människor bor på landsbygden beskrivs på följande vis ”I många indiska byar lever hög- och lågkastiga i olika delar av byn medan daliterna bor utanför själva byn. De mest orena grupperna får alltså leva i samhällets utkant” (Tuvesson, 2022, s. 273).

2.2.6 Berättelser

I *Religion för gymnasiet nivå 1* (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 206f) introduceras läsaren till hinduismens dogmer om den eviga ordningen, brahman, atman, återfödelsens kretslopp samsara och karma i början av kapitlet. Det står att forskare är oense om ’hinduism’ som begrepp bör användas då mångfalden anses vara för stor för att samlas under ett och samma namn enligt vissa. Andra forskare säger att vissa grundläggande idéer är gemensamma för de

allra flesta hinduer och den eviga ordningen med flera andra koncept bör ses som en gemensam kärna i hinduismen. Läsaren får också läsa om hur renhet fungerar utifrån ett hinduiskt perspektiv (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 209f). Berättelser om olika gudar och gudinnor och vilka uppgifter de har i världsordningen är också en del av läromedlet (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 214f). Det beskrivs var i de olika hinduistiska texterna som innehåller informationen om det som nämnts ovan när läromedlet går igenom olika hinduiska texter (Lyken Rüter & Göth, 2025, s. 218f). Här står det också att olika riktningar av hinduism har egna textsamlingar som centrerar guden eller gudinnan som den specifika riktningen ser som den främste guden. Det står också att ”Den hinduiska textsamlingen växer hela tiden. Nya guruer håller tal som av anhängarna räknas som en fortsättning på Vedalitteraturen” (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 220). Under ”Riktningar inom hinduism” (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 221f) beskrivs några typiska kännetecken av de trossystem som dominerar i respektive riktning. De som följer handlingarnas väg tänker sig till exempel att moksha är ett mål för flera liv framåt i tiden och att det viktiga är att generera bra karma i detta liv genom att följa sin dharma. Hängivenhetens väg tänker sig i stället att alla kan nå moksha genom att tjäna sin gud eller gudinna bra och att det är deras gud i fråga som de återförenas med och inte brahman. Insiktens väg tänker sig att moksha bara kan nås om människan helhjärtat ägnar sig åt studier och meditation. Läromedlet lyfter alltså några exempel på hur hinduiska trossystem kan skilja sig mellan olika riktningar men som fortfarande utgår från en gemensam grund om världsordningen. Läromedlet återvänder sedan till en mer övergripande bild av trossystem inom hinduismen i kapitlet som berör livet som hindu. Här står det att ”Mannens liv beskrivs utifrån fyra livsstadier: pojkens eller lärljungens, mannens, eremitens samt asketens. I beskrivningen av en kvinnas liv talas det om tre livsstadier: flickans, hustruns och änkans” (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 228). Läsaren får också veta vad de olika stadierna innebär och att män och kvinnor har olika dharma (plikter) de förväntas följa i sina liv.

En människa, tusen världar (Tuvesson, 2022, s. 244) lyfter i inledningen av ”Bakgrund” att det inte finns någon skrift, trosbekännelse eller central organisation som är gemensam för alla hinduer. Läsaren får också veta att det finns en skillnad mellan hinduismen som utövas i tempel utifrån heliga texter och den som förs vidare muntligt i hemmet och ute i samhället. Det lyfts även att det finns hinduiska dogmer i såväl samtiden som historien som beskrivs som normupprätthållande respektive normupphävande hinduism. Alltså att det finns hinduiska berättelser om gudar och gudinnor som utmanar normer och andra som strävar efter att upprätthålla dem. Under ”Historia” ges det exempel på de olika dogmer som de tre olika riktningarna har och var de finns och har förmedlats ifrån (Tuvesson, 2022, s. 246f). Det står

exempelvis att vedaskrifterna rekommenderar gärningarnas väg (karma maga) och att det handlar om att följa sina plikter i livet här och nu för att återfödas i ett högre kast i nästa liv för att på sikt nå moksha. Vidare står det att det är en vanlig väg bland framförallt hinduer av lägre kast och daliter. Kunskapens väg beskrivs ha sin grund i idéerna som uttrycks om världssjälen i Upanishaderna och idag främst följs av män i brahminklassen. Den yngsta och den vanligaste av riktningarna, hängivenhetens väg, beskrivs ha växt fram under en period i Indien då gudarna Vishnu och Shiva blev de viktigaste gudarna. Här står det också att hängivenhetsreligiositeten oftast förmedlas på lokala språk i stället för på sanskrit som kunskapens väg gör (Tuvesson, 2022, s. 247f). Hindunationalismen som lyfts några sidor senare kan ses som ett exempel på en berättelse om vad hinduism är och innebär som framkommit ännu närmare i tiden (Tuvesson, 2022, s. 250f)

Under ”Gudsuppfattning” får läsaren ta del av hinduiska sätt att se på gudar och gudinnor och att beroende på vilka hinduer du frågar kan religionen vara monoteistisk, polyteistisk eller panteistisk (Tuvesson, 2022, s. 252f). Här ges också några exempel på de dogmer som uppfattas som normupprätthållande respektive normupphävande som nämndes kort tidigare i kapitlet. Läsaren får även ta del av flera berättelser om några av de populäraste gudarna och gudinnorna i samband med de grupper som dyrkar dem under flera underrubriker (Tuvesson, 2022, s. 254–259). Under ”Människosyn” lyfts det återigen att det inte finns någon homogen syn på människor i hinduismen heller men de skriver också ”Men det går ändå att peka på en del vanliga tankegångar” (Tuvesson, 2022, s. 260). Det som lyfts som kan anses vara så nära en central dogm som möjligt är tron på reinkarnation och att dharma, karma och människans handlingar samspelar (Tuvesson, 2022, s. 260f). De hinduiska texterna pekas ut som en källa från var de mer gemensamma dogmerna kommer ifrån (Tuvesson, 2022, s. 273f). Vad de heter och vad för typer av berättelser, dogmer och trossystem som finns och förmedlas i de olika verken beskrivs också.

2.2.7 Tid och rum

Religion för gymnasiet nivå 1 (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 206f) första huvudrubrik ”En evig ordning” är skriven på ett sätt som har kategoriserats bortom tid. Innehållet här beskriver världens tillvaro enligt ett hinduiskt perspektiv utan att placera det i varken dåtid eller nutid. Det beskrivs alltså som något oföränderligt. Beskrivningen av gudavärlden går också att argumentera är bortom tid men det går att skymta ett nutidsperspektiv i delar av texten som beskriver namnen på olika anhängare av populära gudar och var de finns i dagens Indien. Fotobilderna som illustreras förstärker också idén om att det skulle handla om nutid då det är

människor som interagerar med gudastatyer (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 214f). Under huvudrubriken ”Rent och orent” börjar texten beskriva just rent och orent som ett koncept som existerar genom tid och rum, återigen som något oföränderligt bortom tid. Därefter går texten över till nutid om hur samhällsordningen ser ut i Indien innan innehållet avrundas med historia om diskriminering av daliter (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 209–213). Ett historiskt perspektiv är inte särskilt framträdande och visas bara på ett till ställe till i boken vilket är en liten del under huvudrubriken ”Tolkning och tradition” (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 232). Där står det lite om indisk historia innan urbaniseringen tog fart och hur den hinduiska traditionen fick anpassas därefter. ”Hinduismens texter” täcker vilka de hinduiska texterna är och vad de innehåller med tyngdpunkt i deras relevans i nutid. ”Riktningar inom hinduism” beskriver hur olika riktningar tar sig uttryck och ”Att leva som hindu” beskriver olika skeden i ett hinduiskt liv i nutid (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 218f; 221f; 224f).

När det kommer till geografisk plats är det främst bilderna som säger något om var hinduismen finns eller kan finnas. De fotobilder som finns är för det mesta från någonstans i Indien eller antas vara med undantag för två som bildtexten avslöjar är utanför Indien. En bild är på ett tempel på Seychellerna (s. 224) och den andra från en ceremoni i Kathmandu, Nepal (s. 231). Det står däremot ingenting om något av dessa platser i den löpande texten. De gånger geografisk plats nämns i den löpande texten är i samband med kons heliga status, samhällsordningen, urbaniseringen och kvinnors förutsättningar. Alla placerade i en indisk kontext (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 209f; 232f).

Fyra av sju huvudrubriker och deras innehåll kategoriserades bortom rum. I en del av de fallen har innehållet haft en utgångspunkt i officiellt erkända och etablerade rörelser av hinduism men de har inte knutits till en fysisk plats. En del geografiska platser går däremot att också kategorisera som rum där dominerande sammanhang av hinduism uttrycks. Gangesfloden är ett sådant exempel och nämns i samband med sådant som renar. Staden Varanasi som Ganges ligger vid beskrivs också som en helig plats som många hinduer reser till för att genomföra olika typer av riter och ceremonier. Hinduiska tempel beskrivs som heliga platser och är också exempel på när den rumsliga kategorin *där* är applicerbar då det blir en fysisk plats där organiserad religion kommer till uttryck (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 209f; 224f). Den rumsliga kategorin *här* är aldrig fokuset i texten någonstans i kapitlet men går att skymta på ett ställe och det är där det står att puja kan utföras vid ett husaltare men det är också allt det står om religionen i den rumsliga privata sfären (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 224).

I *En människa, tusen världar* (Tuvesson, 2022) är kapitlet om hinduism nästan

uteslutande skrivet i presens med ett fokus på den samtida hinduismen. Det innehåll som avviker från den normen är innehållet under ”Historia” som med namnet antyder har ett fokus på dåtiden. Det skrivs i preteritum men innehållet återvänder till nutiden i varje stycke och presens återfinns rikligt även i den här delen av läromedlet (Tuvesson, 2022, s. 246f). En annan del som avviker från nutidsperspektivet är innehållet om gudsuppfattning inom hinduismen. Delar av det innehållet går att kategorisera bortom tid, specifikt när läromedlet beskriver de olika gudarna och gudinnorna men även här genomsyras innehållet av nutiden i hur hinduer uppfattar gudarna i samtiden (Tuvesson, 2022, s. 252f).

En människa, tusen världar (Tuvesson, 2022, s. 243–280) placerar hinduismen i en geografisk kontext under nästan alla huvudrubriker. Under ”Bakgrund” placeras hinduismen i Indien i sin helhet men avslutas med att uppmärksamma läsaren på att hinduismen även finns utanför Indiens gränser (Tuvesson, 2022, s. 244f). Att det står att hinduism praktiseras utanför Indien backas också upp genom flera ställen i kapitlet, både i löpande textformat och i fotobilder. Bildtexterna anger i de flesta fall var i världen eller i Indien bilderna är ifrån och två stycken är uttryckligen bilder från andra länder. Den första visar ett firande av Diwali inuti templet Mandir i Stockholm (s. 245) och den andra från ett annat högtidsfirande i Storbritannien (s. 249). I rutan ”Faktabakgrund” får läsaren veta att av hinduer bor i Indien men också vilka andra länder hinduismen finns med ett extra fokus på hinduismen i Sverige (Tuvesson, 2022, s. 245). Sverige nämns på ett ställe till och det är i beskrivningen av hindunationalism och att organisationen HSS finns här (Tuvesson, 2022, s. 250). Indien som land, olika platser som floden Ganges och olika städer och områden i Indien är däremot de geografiska platser som dominerar genom kapitlet.

Majoriteten av innehållet om hinduismen i *En människa, tusen världar* (Tuvesson, 2022) beskrivs inte i en rumslig kontext. De gånger som det görs är inte alltför sällan i samband med en geografisk plats, till exempel Gangesfloden och en rad olika heliga städer (Tuvesson, 2022, s. 280). Hinduiska tempel beskrivs på några ställen i kapitlet som heliga platser där organiserad hinduism kommer till uttryck och har då kategoriserats i *där* (Tuvesson, 2022, s. 245; 275; 276f). I likhet med det andra läromedlet går det endast att skymta den rumsliga kategorin *här* och det görs också i likhet med det tidigare läromedlet där det går att läsa om att puja kan genomföras vid ett altare i hemmet (Tuvesson, 2022, s. 245; 279).

3 Diskussion och slutsats

Undersökningens första frågeställning sökte svar på hur religion representeras efter individ, grupp och traditionsperspektiv. Med hjälp av Jacksons (1997; 2016) tre nivåer av representation analyserades läromedlens innehåll och fann att det vanligaste sättet att representera religionerna var genom traditionsperspektivet. Gruppnivån fanns representerad och individnivån fanns inte representerad alls i något av läromedlen för någon av religionerna. Det var så vanligt med traditionsnivån att det går att argumentera för att det nästan uteslutande dominerade hur religionerna representerades. Det går väl i linje med vad Holmqvist Lidh (2016, s. 206) fann i sin undersökning vilket var att elever mestadels möter representationer på traditionsnivå i religionskunskap. Läromedel i religionskunskap reviderade för gy25 är alltså inget undantag.

Gruppnivån fanns representerad men den går att problematisera en hel del. Enligt Jackson (2016, s. 156) är ’grupper’ den interna mångfalden av en ’tradition’ vilket gör gruppnivån väldigt omfattande. För att sätta det i perspektiv står det till exempel att det finns omkring 15 miljoner judar och cirka 1,2 miljarder hinduer i världen (Tuvesson, 2022, s. 120; 245). Det är alltså traditionsnivån i antal anhängare vilket omfattar all intern mångfald. Vishnuiter kallas de hinduer som ser Vishnu som den viktigaste guden (Tuvesson, 2022, s. 264f) och det uppskattas att ungefär 70% av alla hinduer är vishnuiter (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 214). Vishnuiter som ’grupp’ består alltså av cirka 840 miljoner människor vilket är judendomens totala antal anhängare på traditionsnivå gånger 56. Vishnuism kan också anses vara en ’grupp’ inuti en större ’grupp’ vilket skulle vara den hinduiska riktningen hängivenhetens väg. Det blir missvisande att prata om ’grupp’ när ’grupperna’ i fråga är flera gånger större än vissa ’traditioner’. I många fall hade det kanske varit mer lämpligt att tala om gruppers traditioner som till exempel ’vishnuitisk tradition’ eller ’reformjudisk tradition’. Samtidigt blir frågan var gränsen mellan ’grupp’ och ’tradition’ borde dras.

Gruppnivån representerades med ungefär två till fyra sidor text i båda läromedlen när det kom till judendom. Det stämde även för hinduismen i *Religion för gymnasiet nivå 1* (Lycken Rüter & Göth, 2025) men i *En människa, tusen världar* (Tuvesson, 2022) ansågs cirka 11 sidor representera gruppnivån i någon form. Vid en snabb räkning av alla kapitel i det sistnämnda läromedlet kunde det snabbt fastslås att det inte var hinduismen som avvek från mönstret, det var judendomen. Hindusim, buddhism och kristendom hade gruppnivån representerad med omkring 10 sidor var medan islam och judendom fick nöja sig med fyra till fem sidor. Vid en närmare titt av kapitlen i *Religion för gymnasiet nivå* 1 (Lycken Rüter &

Göth, 2025) hittades också en ojämlikhet i representation. Kristendom hade hela 15 sidor tillägnade gruppnivån medan de andra religionerna fick betydligt mindre varav islam och judendom fick nöja sig med endast två sidor. Båda läromedlen ägnade minst antal sidor till att representera gruppnivån i islam och judendom. Religionerna representeras alltså ojämlikt utifrån nivåerna och det kan också tänkas bidra till att bekräfta etablerade idéer om religionerna så som Thomas och Rolin (2018) fann i sin undersökning.

Jackson (2016, s. 156) tänkte sig att analys av religion utifrån hans tre nivåer av representation skulle ge en rättvisare bild av verkligheten än att studera religion utifrån begreppet ’världsreligion’. Halvarsson Britton (2019, s. 201) fann däremot att elever hade svårt att röra sig mellan nivåerna när de saknade konkreta exempel från de olika nivåerna och hur de ska förstå dem i ljuset av varandra. Eftersom läromedlen dominerades av representationer av traditionsnivån skulle en sådan undervisning bli omöjlig för lärare att genomföra. I alla fall utifrån endast läromedlen, de skulle behöva ta in material från andra källor för att ge eleverna representationer från alla tre nivåer. En annan problematik som Holmqvist Lidh (2016, s. 204) lyfte i sin undersökning var att religionernas historiska framväxt och regler tog upp väldigt mycket tid och plats i undervisningen. Både historia och regler utifrån ett traditionsperspektiv tog upp stora delar i båda läromedlen vilket leder in på vad frågeställning två genererade för svar.

Den andra frågeställningen i undersökningen handlade om hur religion beskrivs i förhållande till tro och praktik. Sex av de sju dimensionerna användes för att besvara frågeställningen varav de fem första (materialitet, kroppslighet, religiösa praktiker, relationer och makt) användes för att besvara hur religion beskrevs i förhållande till praktik. Den sjunde dimensionen berättelser användes för hur religion beskrivs i förhållande till tro. Berättelser kom att i den här undersökningen att även räkna med beskrivningar av skrifter, dogmer och trossystem. Berättelser var den dimension som var mest frekvent med utgångspunkt i just skrifter, dogmer och trossystem. Religion i förhållande till tro tog alltså upp oproportionerligt stor mängd av innehållet jämfört med de dimensioner som användes för att beskriva religion i förhållande till praktik. Båda läromedlen hade initiala huvudrubriker med fokus på historia som var flera sidor långa där dimensionen berättelser var den enda som kunde utläsas eller åtminstone var huvudfokuset om fler dimensioner gick att utläsa. För att återkoppla till det Holmqvist Lidh (2016, s. 204) fann om att fokuset på just historia och regler tog upp mycket plats i religionskunskapsundervisning så gäller även det läromedlens utformning.

Med det sagt kunde alla dimensioner av levd religion identifieras i samtliga kapitel för alla religioner om än i olika utsträckning. De användes inte likvärdigt däremot och makt var

den dimension som stack ut mest mellan judendom och hinduism hos båda läromedlen. Makt berördes i mycket mindre utsträckning i judendomen jämfört med hinduismen. En anledning till det kan ha att göra med att kastsystemet behandlas relativt mycket i kapitlen om hinduism medan judendomen inte har en sådan motsvarighet. Hur kön påverkar eller bidrar till religiösa hierarkier är däremot aktuellt inom båda, och tas upp i båda läromedlen, men som av någon anledning beskrivs mer i kapitlen om hinduism än i de om judendom. Varför det har blivit så är ren spekulation men en annan skillnad som identifierades var att könsskillnaderna i hinduismen beskrevs i högre grad som något pågående jämfört med inom judendomen. I *En människa, tusen världar* (Tuvesson, 2022) är det exempelvis lätt för läsaren att få intrycket av att skillnaderna mellan män och kvinnor redan har åtgärdats inom delar av judendomen. Det kan man bland annat se i hur verben böjs efter tempus, till exempel står det ”Bägge dessa mål har nåtts…” angående att kvinnor ska kunna bli rabbiner och kunna sitta bland männen under gudstjänster (Tuvesson, 2022, s. 139). Jämför det mot ”Traditionella könsroller och patriarkala normer spelar fortfarande en stor roll i många hinduers liv” (Tuvesson, 2022, s. 266).

Den sista frågeställningen frågade sig hur religion placeras i tid och rum. Båda läromedlen beskrev båda religionerna med ett fokus på nutiden vilket skulle kunna vara en konsekvens av att Gy25 lägger tonvikt vid ”samtida förhållanden” (Skolverket, 2025). Några delar hade ett historiskt avstamp men återvände alltid till nutida konsekvenser eller tolkningar i samma del. Bortom tid fanns i några delar i samtliga kapitel med undantag för judendomen i *Religion för gymnasiet nivå 1* (Lycken Rüter & Göth, 2025). Medan de andra kapitlen ofta beskrev gudsuppfattning och dogmer som något bortom tid var inte det fallet här. Gudsuppfattningen skrevs ihop med judisk historia och de judiska skrifterna beskrevs med ett fokus på hur de används och tolkas i nutid.

Vad gäller geografiska platser var det stor skillnad mellan läromedlen. Medan *Religion för gymnasiet nivå 1* (Lycken Rüter & Göth, 2025) nästan upplevdes undvika att placera religionerna i den fysiska världen var det något *En människa, tusen världar* (Tuvesson, 2022) gjorde regelbundet. Det sistnämnda läromedlet placerade både judendom och hinduism i en svensk kontext löpande genom respektive kapitel i både löpande text och i fotobilder. I den kommande ämnesplanen står det, och även den nuvarande, att det centrala innehållet ska behandla tolkningar och varierande praktiker inom de olika religionerna ”i Sverige och i omvärlden” (Skolverket, 2025). Varför det skiljer så mellan läromedlen går det endast att spekulera om men det är tydligt att Lycken Rüter och Göth (2025) inte lagt ner samma energi på att placera religionerna i en geografisk kontext.

När det kommer till de rumsliga kategorierna beskrevs båda religionerna antingen bortom rum eller efter kategorin *där* vilket var ett väntat resultat. Det var inte alltid relevant att knyta innehållet till en rumslig dimension och i de fall där det gjordes var det för det mesta den organiserade religionens uttryck som uppmärksammades. Synagogor och hinduiska tempel var de tydligaste exemplen på den rumsliga kategorin *där*. Ett oväntat *varsomhelst* hittades i *En människa, tusen världar* (Tuvesson, 2022, s. 131f) som beskrev en icke officiellt erkänd judisk rörelse med synkretistiska inslag i USA. Den rumsliga kategorin *här* var inte väntad men önskad därav var det lite överraskande att den hittades mer än en gång. Däremot beskrevs de kortfattat och ytligt, till exempel att puja ofta utförs i den privata sfären av hemmet (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 224; Tuvesson, 2022, s. 245) eller att bönboken Siddur anses vara den viktigaste boken i vardagen för många judar (Lycken Rüter & Göth, 2025, s. 115). De här delarna hade med fördel kunnat byggas ut genom att exempelvis återge ett individperspektiv på hur en specifik individ genomför en puja eller hur en judisk person hanterar och använder sin bönbok i vardagen. I och med att den rumsliga kategorin *här* är så knuten till den privata sfären är det som uppbäddat att kunna representera individnivån.

Den huvudsakliga slutsatsen som den här undersökningen lett fram till är att läromedel i religionskunskap fortfarande har många förbättringsmöjligheter när det kommer till hur religion representeras. Inte minst när det kommer till individ, grupper och tradition.

4 Referenslista

Amirali, H. (2024). The representation of islam in religious education textbooks in england: An alternative approach: Studies in religion & education. *Journal of Beliefs & Values, 45*(2), 166–179. doi: https://doi.org/10.1080/13617672.2024.2315403

Alberts, W. (2010). The academic study of religions and integrative religious education in europe. *British Journal of Religious Education, 32*(3), 275–290. Retrieved from https://www.proquest.com/scholarly-journals/academic-study-religions-integrative-religious/docview/754910887/se-2

Broberg, M. (2020). The use of teaching materials in religious education in Sweden: a quantitative analysis of Swedish religious education teachers' reported use of teaching
materials in RE classrooms. *British Journal of Religious Education*, 42(1), 45–55. https://doi-org.ezproxy.ub.gu.se/10.1080/01416200.2017.1405795

Cotter, Christopher R. & Robertson, David G. (red.) (2016). *After world religions: reconstructing religious studies*. Abingdon: Routledge

Frisk, L., & Åkerbäck, P. (2013). *Den mediterande dalahästen : religion på nya arenor i samtidens Sverige* (1:a uppl.). Dialogos Förlag.

Halvarsson Britton, T. (2019). *Att möta det levda: Möjligheter och hinder för förståelse av levd religion i en studiebesöksorienterad religionskunskapsundervisning*. [Doktorsavhandling, Stockholms Universitet]. Stockholms universitets publikationer. https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-173994

Holmqvist Lidh, C. (2016). *Representera och bli representerad: Elever med religiös positionering talar om skolans religionskunskapsundervisning*. [Licentiat-uppsats, Karlstad Universitet]. Karlstads University Studies. https://kau.diva-portal.org/smash/get/diva2:1038308/FULLTEXT01.pdf

Horii, M. (2018). *The Category of 'Religion' in Contemporary Japan: Shūkyō and Temple Buddhism*. Cham: Springer International Publishing.

Härenstam, K. (1993). *Skolboks-Islam: Analys Av Bilden Av Islam I Lärobøcker I Religionskunskap*. Gothenburg: ActaUniversitatis Gothoburgensis, Gothenburg University.

IT-pedagogen. (2021, 20 januari). *Dagens läromedelsmarknad*. https://it-pedagogen.se/dagens-laromedelsmarknad/

Jackson, R. (1997). *Religious Education: an interpretive approach*. Hodder & Stoughton.

Jackson, R. (2016). A Retrospective Introduction to Religious Education: An Interpretive Approach. *Discourse and Communication for Sustainable Education*, 7:1, s. 149–160. https://doi.org/10.1515/dcse-2016-0011

Kittelman Flensner, K. (2015). *Religious Education in Centemporary Pluralistic Sweden*. [Doktorsavhandling, Göteborgs Universitet]. Gothenburg University Publications Electronic Archive. http://hdl.handle.net/2077/40808

Liljestrand, J., Carlsson, D., Jonsson, L., & Thalén, P. (2024). Whose Christianity? The influence of a majority culture in Swedish textbooks. *British Journal of Religious Education*, *47*(2), 171–181. https://doi.org/10.1080/01416200.2024.2369283

Liljestrand, J., D. Carlsson, and P. Thalén. 2021. "Moderniserad kristendom i läroböcker för högstadiet. [ModernizedChristianity in teaching books for secondary school] Nordidactica. *Journal of Humanities and Social Science Education*11 (3): 51–70

Lycken Rüter, K., & Göth, L. (2025). *Religion för gymnasiet nivå 1* (tredje upplagan). Natur & Kultur.

Otterbeck, J. (2004). *Vad kan man egentligen begära? – Läromedelstexter om islam*. Didaktikens Forum. Hämtat från http://www.mnd.su.se/polopoly_fs/1.41864.1324463944!/DF_1_2004.pdf

Oueslati, B., McAndrew, M., & Helly, D. (2011). Islam and muslim cultures in quebec french-language textbooks over three periods: 1980s, 1990s, and the present day. *Journal of Educational Media, Memory, and Society, 3*(1), 5–24. doi: https://doi.org/10.3167/jemms.2011.030102

Plank, K., & Enstedt, D. (2018). Den heliga vardagen – Introduktion till levd religion. I Plank, K. & Enstedt, D. (Red.), *Levd religion : det heliga i vardagen* (1:a uppl.) (s. 9–25). Nordic Academic Press.

Skolverket. (2025). *Ämnesplan – religionskunskap*. https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/gymnasieprogrammen/amne-gy2025?url=907561864%2Fsyllabuscw%2Fjsp%2Fsubject.htm%3FsubjectCode%3DRELI%26version%3D1%26tos%3Dgy%26origin%3Dgy2025&sv.url=12.467ba038192d14ade318a

Skolverket. (2022). *Ämnesplan – religionskunskap*. https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/gymnasieprogrammen/amne?url=907561864%2Fsyllabuscw%2Fjsp

%2Fsubject.htm%3FsubjectCode%3DREL%26version%3D3%26tos%3Dgy&sv.url=12.5dfee44715d35a5cdfa92a3

Smith, Jonathan Z. (2004). *Relating Religion: Essays in the Study of Religion*. Chicago: University of Chicago.

Thobro, S.A. (2008). *Representasjoner Av Buddhisme Og Hinduisme: En Diskursanalyse I Postkolonialt Perspektiv Av Lærebøker I Religionsfaget for Gymnas/Videregående Skole*. Bergen: University of Bergen.

Thobro, S.A. 2014. "Cartographic Representations of Religion(S) in Norwegian Textbooks." In *Textbook Gods - Genre,Text and Teaching Religious Studies*, edited by B.-O. Andreassen and J.R. Lewis, 157–171. United Kingdom: EquinoxeBooks Publishing

Thomas, A., & Rolin, A. (2018). Reading religion in Norwegian textbooks: are individual religions ideas or people? *British Journal of Religious Education*, *41*(1), 41–53. https://doi-org.ezproxy.ub.gu.se/10.1080/01416200.2018.1484691

Tuvesson, R. (2022). *En människa, tusen världar* (andra upplagan). Gleerups.

Vestøl, J.M. 2014. "Text Interpretation and Educational Design in Norwegian Textbooks of Religious Education." *BritishJournal of Religious Education* 36 (1): 88–101. doi: 10.1080/01416200.2013.856286

Vestøl, J.M. 2016. "Textbook Religion and Lived Religion: A Comparison of the Christian Faith as Expressed in Textbooks and by Young Church Members." *Religious Education* 111 (1): 95–110. doi: 10.1080/00344087.2016.1124015

Vestøl, J.M.,K. Gundersen, H.H. Kristiansen, and A.G. Samdal. 2016. "Religion in Textbooks and among Young Buddhists, Hindus and Muslims: A Comparative Study." *Acta Didactica Norge* 8: 1.